

Сацыяльна-гуманітарны цыкл.
Базавы кампанент

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

Данушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка
для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі

Пад рэдакцыяй І. А. Марзалюка

Мінск
«Адукацыя і выхаванне»
2026

УДК [94+321](476)(075.8)

ББК 63.3-3(4Бел)я73

Г51

Серыя заснавана ў 2022 г.

Аўтары: *І. А. Марзалюк* (уводзіны ў вучэбную дысцыпліну, тэмы 1.2, 1.3, 1.7, 1.9, 2.1–2.4, 3.1–3.3), *А. Г. Каханоўскі* (тэмы 1.4, 2.3, 2.4, 3.2), *С. М. Цемушаў* (Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну, метадычны апарат, тэмы 1.1, 1.2, 2.3, 2.4, 2.5), *Д. У. Дук* (тэма 1.1), *С. М. Ходзін* (тэмы 1.5, 1.6, 1.8, 2.1, 2.3–2.5, 3.4), *А. В. Бурачонак* (тэмы 1.7, 1.9, 2.1–2.4, 2.6, 3.4, 3.5), *В. Ф. Гігін* (уводзіны ў вучэбную дысцыпліну, тэма 3.5)

Навуковы рэдактар: доктар гістарычных навук, прафесар *Г. Г. Краско*

Вучэбны дапаможнік рэкамендаваны Рэспубліканскім саветам па гістарычнай палітыцы пры Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь (пратакол № 3 ад 12 ліпеня 2022 г.)

Картаграфічныя матэрыялы: *С. М. Цемушаў*

Рэцэнзенты: загадчык кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка», доктар філалагічных навук, прафесар *Д. В. Дзятко* (тэрміналагічны аспект); дэкан факультэта гісторыі і міжкультурных камунікацый установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», кандыдат гістарычных навук, дацэнт *С. А. Чаропка*; загадчык кафедры археалогіі, гісторыі Беларусі і спецыяльных гістарычных дысцыплін гісторыка-філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. Куляшова», кандыдат гістарычных навук, дацэнт *В. В. Табуноў*

*Спіс
выкарыстанай
літаратуры*

ISBN 978-985-34-0396-1

© Афармленне. Рэспубліканскае ўнітарнае
прадпрыемства «Выдавецтва
«Адукацыя і выхаванне»», 2026

ЗМЕСТ

УСТУП	4
Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну	6
РАЗДЗЕЛ 1. Асноўныя этапы развіцця беларускай дзяржаўнасці	13
Тэма 1.1. Першыя дзяржаўныя ўтварэнні на тэрыторыі Беларусі	13
Тэма 1.2. Вялікае Княства Літоўскае як гістарычная форма беларускай дзяржаўнасці	33
Тэма 1.3. Беларусь у перыяд Рэчы Паспалітай (1569–1795)	49
Тэма 1.4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі	61
Тэма 1.5. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў 1917–1921 гг.	78
Тэма 1.6. Беларусь у 1921–1941 гг.	92
Тэма 1.7. Вялікая Айчынная вайна — ключавая падзея Навейшай гісторыі	107
Тэма 1.8. Аднаўленне і пасляваенная мадэрнізацыя БССР	125
Тэма 1.9. Развіццё незалежнай Рэспублікі Беларусь	137
РАЗДЗЕЛ 2. Асновы дзяржаўнага ладу Рэспублікі Беларусь	155
Тэма 2.1. Канстытуцыя як асноўны закон дзяржавы	155
Тэма 2.2. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь	171
Тэма 2.3. Заканадаўчая і судовая галіны ўлады	179
Тэма 2.4. Урад як вышэйшы орган выканаўчай улады	195
Тэма 2.5. Рэгіёны Беларусі	213
Тэма 2.6. Палітычныя партыі і грамадскія аб’яднанні Беларусі	227
РАЗДЗЕЛ 3. Беларусь на мяжы культур і цывілізацый: гісторыя і сучаснасць	237
Тэма 3.1. Этнагенез беларусаў і паходжанне назвы «Беларусь»	237
Тэма 3.2. Народы і рэлігіі Беларусі	257
Тэма 3.3. Дзяржаўныя сімвалы і святы Рэспублікі Беларусь	276
Тэма 3.4. Сацыяльна-эканамічная мадэль Рэспублікі Беларусь	289
Тэма 3.5. Беларусь у сістэме міжнародных адносін	301
ЗАКЛЮЧЭННЕ	310
Храналогія развіцця беларускай дзяржаўнасці	311

УСТУП

Ва ўмовах абвастрэння геапалітычных выклікаў пачатку XXI стагоддзя асабліва вострай становіцца праблема ўмацавання і захавання незалежнай беларускай дзяржавы, яе далейшага развіцця на аснове форм дзяржаўнасці беларускага народа, якія існавалі на працягу многіх стагоддзяў. Велізарную ролю ва ўмацаванні і развіцці беларускай дзяржавы адыгрывае гістарычнае і патрыятычнае выхаванне маладога пакалення, якое ажыццяўляецца ў тым ліку і праз паглыбленае вывучэнне гісторыі сваёй Радзімы.

Аналіз гістарычнага матэрыялу дае магчымасць вызначыць галоўныя асаблівасці станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці на працягу Х–XXI стст., даць ацэнку сучаснаму стану вывучэння дадзенай праблемы, прааналізаваць падыходы да вывучэння гісторыі беларускай дзяржаўнасці ў суседніх краінах.

Аktуальнасць курса «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці» звязана з фарміраваннем цэласнага ўяўлення пра самабытнасць беларускай гісторыі, веданнем асноўных этапаў станаўлення беларускай дзяржаўнасці, разуменнем яе асаблівасцей. Вывучэнне гісторыі беларускай дзяржаўнасці дапаможа адказаць на шэраг ключавых пытанняў, звязаных з разуменнем і ўспрыманнем найважнейшых агульначалавечых каштоўнасцей і культурных дасягненняў усяго чалавечтва і ўкладу ў іх свайго народа, гістарычнага вопыту сваёй краіны.

Мэта вучэбнай дысцыпліны «Гісторыя беларуская дзяржаўнасці» — фарміраванне абгрунтаванай патрыятычнай пазіцыі на падставе засваення зместу асноўных этапаў і працэсу станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці, сучаснага становішча Рэспублікі Беларусь.

У межах пастаўленай мэты да задач вывучэння дысцыпліны адносяцца:

- фарміраванне сістэмы ведаў аб гісторыі беларускай дзяржаўнасці і развіцці здольнасцей разумець падзеі і з’явы рэчаіснасці ў цеснай узаемасувязі мінулага, сучаснага і будучага;

- стварэнне ўстойлівага ўяўлення аб гістарычным шляху і мэтах далейшага развіцця беларускай дзяржавы;

- развіццё навыкаў аргументавана і канкрэтна фармуляваць сваю пазіцыю па актуальных пытаннях палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай сфер;

- фарміраванне гістарычнага мыслення, звязанага з разуменнем паходжання сучасных з’яў і прагназаваннем іх бліжэйшых і доўгачасовых наступстваў.

Выхаванне грамадзян Рэспублікі Беларусь, якія свядома ўдзельнічаюць у грамадска-палітычным жыцці, падзяляюць прыярытэты і дасягненні беларускай мадэлі развіцця, з’яўляецца аб’ектам павышанай увагі з боку дзяржавы. Шмат у чым гэта задача вырашаецца пры вывучэнні вучэбных прадметаў «Гісторыя Беларусі», «Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі», «Грамадазнаўства» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Але дадзеныя прадметы не даюць цэласнага сістэмнага ўяўлення аб развіцці беларускай дзяржаўнасці

ад самых першых пераадзяржаўных утварэнняў да суверэннай Рэспублікі Беларусь. Акрамя таго, школьныя курсы не прадугледжваюць азнаямлення з найноўшымі гістарыяграфічнымі падыходамі да праблем фарміравання беларускай дзяржаўнасці, што можна ажыццявіць у рамках курса «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці».

У вучэбным дапаможніку «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці» развіццё Беларусі вывучаецца не ізалявана ад працэсаў у суседніх рэгіёнах, а ў цеснай іх узаемасувязі. У сучасных беларускіх вучэбных дапаможніках па гісторыі паслядоўна праводзяцца ідэі аб агульных гістарычных каранях усходнеславянскіх народаў і славян у цэлым, аб непарыўнай сувязі гістарычнага развіцця дзяржаў Усходняй Еўропы, якія вядуць сваё паходжанне з агульнай калыскі — Старажытнай Русі.

У новым вучэбным дапаможніку яго аўтары імкнуліся ўлічыць дасягненні савецкай гістарычнай навукі, што знайшло адлюстраванне ў прызнанні значнай ролі сацыяльна-эканамічнага фактару ва ўтварэнні дзяржаўнасці ўсходніх славян. У той жа час адкінуты тэзіс аб класавай сутнасці дзяржавы, якая нібыта адлюстроўвае толькі інтарэсы пануючага класа. Неабходна разумець, што дзяржава першапачаткова фарміруецца як інстытут, які адлюстроўвае інтарэсы розных слаёў грамадства і выконвае задачы ўнутранай кансалідацыі і нейтралізацыі канфліктаў, а таксама абароны ад знешняй небяспекі. Дзяржава з'яўляецца неабходным элементам у развіцці грамадства, без якога ва ўмовах Ранняга сярэднявечча ва Усходняй Еўропе і ў многіх выпадках пазней ставілася б пытанне не проста пра нармальнае функцыянаванне, але і само існаванне беларускай этнічнай супольнасці.

Прыкметы глабалізацыі і інтэграцыі ў сучасным постындустрыяльным грамадстве, якія праяўляюцца ў эканамічнай, культурнай, палітычнай і іншых сферах, не выключаюць патрэбу ў захаванні культурнай памяці, умацэнні нацыянальнай ідэнтычнасці, выхаванні пачуццяў патрыятызму і грамадзянскай адказнасці. Вывучэнне курса «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці» дазволіць умацаваць гістарычны светапогляд і ўсвядоміць месца і ролю Рэспублікі Беларусь на сусветнай палітычнай арэне.

УВОДЗІНЫ Ў ВУЧЭБНУЮ ДЫСЦЫПЛІНУ

Успомніце:

- 1) Калі і дзе ўзніклі першыя ў свеце дзяржавы?
- 2) У які час існавалі Полацкае княства і Вялікае Княства Літоўскае?

✿ Пяняцці дзяржавы і дзяржаўнасці

Пяняцці «гісторыя дзяржаўнасці» і «гісторыя дзяржавы» не зусім тоесныя. Дзяржаўнасць як з'ява дае магчымасць прасачыць эвалюцыю агульнай культуры народа, усвядоміць яго месца на палітычнай карце свету, абагульніць палітычныя працэсы ў гістарычнай рэтраспектыве і галоўнае — звязаць сучасныя інстытуты і з'явы палітычнага жыцця з іх вытокамі, паказаць узаемазвязь развіцця Рэспублікі Беларусь з дзяржаўнымі ўтварэннямі, у склад якіх уваходзілі сучасныя беларускія землі.

Існуюць розныя азначэнні пяняцця «дзяржава». Дзяржавамі могуць называцца як цалкам незалежныя краіны, так і тыя, што маюць пэўныя прававыя стасункі і сувязі з іншымі дзяржавамі, абавязацельствы перад імі. У агульнапрынятым разуменні дзяржава — гэта пэўная форма арганізацыі грамадства, палітычная сістэма на вызначанай тэрыторыі, якая мае прававыя асновы прымянення ўлады.

Дзяржава выконвае розныя функцыі, якія дазваляюць вызначыць сферы яе дзейнасці. У сваю чаргу яны падзяляюцца на некалькі груп.

Унутраныя функцыі дзяржавы — гэта асноўныя кірункі дзейнасці дзяржавы ў межах краіны (рэгуляванне эканомікі, сацыяльных адносін і сацыяльная абарона насельніцтва, забеспячэнне грамадзянскага адзінства, інтарэсаў дзяржавы і грамадства ва ўсіх сферах жыццядзейнасці, арганізацыя культурна-асветніцкай дзейнасці, ідэалагічнай работы, ліквідацыя наступстваў надзвычайных сітуацый і інш.). Знешнія функцыі ўвасабляюцца ў адносінах адной дзяржавы з іншымі дзяржавамі (абарона ад знешняй небяспекі, дыпламатычная дзейнасць і развіццё супрацоўніцтва з іншымі дзяржавамі, удзел у вырашэнні глабальных праблем чалавецтва і інш.).

Існуюць розныя формы арганізацыі дзяржавы як палітычнага інстытута. У сучаснай паліталогіі форма дзяржавы характарызуецца сукупнасцю трох найважнейшых прыкмет: форма дзяржаўнага ладу, форма кіравання і палітычны рэжым. На форму дзяржавы могуць уплываць разнастайныя фактары: прыродна-кліматычныя, культурна-гістарычныя, гаспадарчыя і інш.

Форма дзяржаўнага ладу — гэта спосаб нацыянальна-тэрытарыяльнай арганізацыі дзяржавы, які вызначае ўзаемаадносіны цэнтральных і рэгіянальных органаў улады. Дзяржавы па формах свайго ладу падзяляюцца на ўнітарныя, федэратыўныя і канфедэратыўныя.

Унітарная дзяржава характарызуецца наяўнасцю агульнай тэрыторыі, якая не мае ў сваім складзе адміністрацыйных адзінак з правамі аўтаноміі або прыкметамі рэгіянальнага суверэнітэту. Рэспубліка Беларусь з’яўляецца менавіта ўнітарнай дзяржавай, як, дарэчы, і большасць краін свету. Існуюць унітарныя дзяржавы, у межах якіх асобныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі маюць пэўную ступень аўтаноміі на аснове дэцэнтралізацыі пры захаванні моцнага цэнтра. Такімі дзяржавамі з’яўляюцца Малдова, Іспанія, Кітай і некаторыя іншыя.

Федэратыўная дзяржава ўключае шэраг суб’ектаў, якія валодаюць значнай ступенню самастойнасці пры вырашэнні многіх пытанняў дзяржаўнага жыцця. Пры гэтым уладныя паўнамоцтвы размяркоўваюцца паміж федэратыўным цэнтрам і суб’ектамі на аснове канстытуцыі або спецыяльнага дагавора. Звычайна пытанні абароны, знешняй палітыкі, фінансава-крэдытнай сістэмы адносяцца выключна да прэагатывы федэральнага цэнтра. Федэратыўны лад існуе ў Расійскай Федэрацыі, ЗША, Германіі, Аўстрыі, Мексіцы, Бразіліі, Аўстраліі і інш.

Канфедэрацыя ўяўляе сабой саюз суверэнных суб’ектаў міжнароднага права, якія валодаюць усімі прыкметамі самастойных дзяржаў, але аб’ядналіся для вырашэння сумесных задач палітычнага, ваеннага або эканамічнага характару. Звычайна канфедэрацыі з’яўляюцца часовай, пераходнай формай дзяржавы, і прыкладаў такіх у гісторыі не шмат. Цяпер афіцыйна канфедэрацыяй называецца Швейцарыя, але большасць даследчыкаў, аналізуючы яе дзяржаўны лад, прыходзіць да высновы, што яна з’яўляецца федэрацыяй.

Вучоныя Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі прапанавалі аўтарскае разуменне паняцця «дзяржаўнасць», згодна з якім дзяржаўнасць — гэта ўнутраная патэнцыяльная здольнасць этнанацыянальнай супольнасці і яе эліты забяспечваць права і магчымасць працяглага самастойнага гістарычнага існавання і развіцця. Пры гэтым дзяржава разглядаецца як канкрэтна-гістарычнае форма ўвасаблення патэнцыялу дзяржаўнасці, сукупнасць дзяржаваўтваральных фактараў. Айчынная гісторыя паказвае, што пад уплывам гістарычных, палітычных, эканамічных, сацыяльных і іншых фактараў формы ўвасаблення дзяржаўнасці змяняліся і эвалюцыяніравалі.

Асноўныя канцэпцыі паходжання дзяржавы

Чалавецтва тысячагоддзямі разважала над тым, чаму і як узнікла дзяржава.

Адной з першых узнікла крэацыянісцкая канцэпцыя паходжання дзяржавы. Паводле ўяўленняў яе прыхільнікаў, дзяржава была створана звышнатуральнымі сіламі (багамі, духамі, героямі і г. д.). Напрыклад, першабытныя плямёны звязвалі ўтварэнне протадзяржаў са сваімі татэмамі, звычайна жывёламі. Пры гэтым адбывалася сакралізацыя ўлады, яе абагаўленне: кіраўнік дзяржавы (манарх) становіўся носьбітам свяшчэннай сілы, надзяляўся магчымасцю ўладарыць не толькі над людзьмі, але і над прыродай. Так, у старажытным Кітаі зямная дзяржава нібыта адлюстроўвала нябесную імперыю, а зямны імператар (Сын неба) — Нябеснага Нефрытавага імператара.

Старажытныя грэкі лічылі, што дзяржава — вынік барацьбы і дамоўленасці алімпійскіх багоў. Платон даводзіў думку, што менавіта рысы характару, асабістыя якасці багоў вызначалі тып дзяржаўнага кіравання. Людзі проста ішлі ўслед за тымі ідэямі, якія былі накіраваны з Алімпа.

У Сярэднявечча, пасля таго, як хрысціянства стала ў Еўропе асноўнай рэлігіяй, была распрацавана дэталёвая канцэпцыя дзяржавы. Паводле Аўрэлія Аўгусціна, дзяржава — гэта прадукт Боскай волі. У дзяржаве могуць спалучацца як боскія, так і чалавечыя памкненні.

Трэба адзначыць, што крэацыянісцкія канцэпцыі не адышлі ў нябыт, а застаюцца актуальнымі да нашага часу. Іх прытрымліваюцца прыхільнікі розных рэлігій, а таксама некаторыя вучоныя і палітыкі.

У Антычнасці зарадзіліся таксама натуральна-прававыя (дагаворныя) вучэнні аб паходжанні дзяржавы. Яшчэ антычныя сафісты Эпікур і Гіпій лічылі, што ўзнікненне дзяржавы стала магчымым дзякуючы натуральнаму развіццю адносін паміж людзьмі, якія дамовіліся заснаваць пэўныя інстытуты рэгулявання. Аднак найвышэйшае развіццё гэтая тэорыя атрымала ў Новы час, найперш у працах Т. Гобса, Дж. Лока і Ж.-Ж. Русо. Менавіта яны стварылі тэорыю так званага грамадскага дагавора. Іншымі словамі, менавіта праз дамоўленасць аб стварэнні дзяржавы і абмежаванні ўласных правоў людзі выйшлі з натуральнага стану і вайны ўсіх супраць усіх, каб забяспечыць уласную і грамадскую бяспеку. Аднак гэтая тэорыя прадугледжвала і магчымасць паўстання супраць кіраўніка, які парушае такі дагавор.

У Антычнасці зарадзілася і арганічная тэорыя паходжання дзяржавы. Напрыклад, Арыстоцель меркаваў, што дзяржава нагадвае чалавечы арганізм, з'яўляецца арганічнай часткай чалавечага існавання. Ён лічыў, што чалавечая істота ўвогуле не можа існаваць па-за дзяржавай. Самога чалавека ён называў жывёлай, але жывёлай палітычнай: менавіта наяўнасць такога інстытута, як дзяржава, вылучала чалавека з навакольнага дзікага свету. З'яўленне эвалюцыйнай тэорыі Ч. Дарвіна ў XIX ст. дало новы моцны імпульс развагам пра арганічны характар дзяржавы. Англіійскі сацыёлаг Г. Спенсер лічыў дзяржаву грамадскім арганізмам. Як у жывёльным свеце адбываецца барацьба за выжыванне, так і дзяржава з'яўляецца прадуктам арганічнай эвалюцыі, дзе больш моцны валодае лепшымі рэсурсамі і магчымасцямі для свайго развіцця.

Марксісты лічылі дзяржаву інструментам прыгнёту эксплуататарамі падпарадкаваных слаёў насельніцтва. У. Ленін пісаў, што «дзяржава — гэта машына для падтрымання панавання аднаго класа над другім». Прыхільнікі гэтага падыходу даводзяць, што існавалі тры тыпы эксплуататарскай дзяржавы: рабаўладальніцкая, феадальная і буржуазная. Першапачаткова марксісцкая тэорыя прадугледжвала, што пасля рэвалюцыі адбудзецца адміранне дзяржавы, знікнуць усе палітычныя інстытуты. Аднак потым марксісты прыйшлі да высновы, што сацыялістычная дзяржава як палітычная арганізацыя працоўнай большасці на чале з рабочым класам з'яўляецца пераходным этапам у будаўніцтве сацыялізму і камунізму.

Блізкай да марксісцкай з'яўляецца тэорыя насілля, адпаведна якой дзяржава — вынік варожасці, заваёвы. У гэтым выпадку насілле выступае ў якасці першаасновы дзяржавы.

Псіхалагічныя і біхевіярысцкія канцэпцыі сцвярджаюць, што прычыны з'яўлення феномена дзяржавы ляжаць у псіхіцы чалавека, яго інстынктах. Яе адрозненне ад арганічнай тэорыі заключаецца ў тым, што дзяржава разглядаецца не як арганізм, а як вынік узаемадзеяння розных арганізмаў.

✿ Прыкметы дзяржавы

У сучасным разуменні дзяржава павінна валодаць шэрагам прыкмет, якія дазваляюць вызначаць дзяржаву як асноўны палітычны інстытут. Важна памятаць, што менавіта дзяржава валодае ўнікальнай манополіяй — на легальнае ўжыванне насілля. Гэта значыць, што толькі такі палітычны інстытут можа прымусіць грамадзяніна да тых ці іншых дзеянняў, можа не толькі абараняць, але і абмяжоўваць правы і свабоды. Менавіта дзяржава стварае і ўжывае рэпрэсіўны апарат, вызначае межы яго дзейнасці. Аднак тут важна памятаць пра меру ўжывання насілля. Знакаміты рускі філосаф У. Салаўёў адзначаў, што «дзяржава існуе не дзеля таго, каб ператварыць зямное жыццё ў рай, а дзеля таго, каб перашкодзіць яму канчаткова ператварыцца ў пекла».

Дзяржава сама вызначае правілы палітычнага жыцця, выступае ў якасці арбітра выканання правіл і законаў. Сярод **прыкмет** дзяржавы можна вылучыць наступныя.

1. *Тэрытарыяльнае адзінства.* Дзяржаўная ўлада распаўсюджваецца ў межах пэўнай тэрыторыі і на асоб, якія пражываюць на гэтай тэрыторыі.

2. *Публічная ўлада.* Яна ўвасабляецца ў спецыфічных дзяржаўных органах, што дазваляе акрэсліць яе менавіта як дзяржаўную ўладу. Гэтую ўладу здзяйсняе асобная катэгорыя людзей, што ўваходзяць у склад дзяржаўнага апарату. Дзяржаўная ўлада распрацоўвае і выдае абавязковыя для выканання акты, адсочвае іх ужыванне і мае права на прымяненне разнастайных санкцый.

3. *Заканадаўчая манополія.* Толькі правілы, што ўводзяцца дзяржавай, маюць статус законаў, гэта значыць найвышэйшых прававых актаў, абавязковых для выканання. Увогуле, дзяржава не можа існаваць без права, бо менавіта яно робіць уладу легітымнай і вызначае парадак адносін з насельніцтвам і іншымі палітычнымі інстытутамі.

4. *Легальная сістэма спагнання сродкаў.* Звычайна гэта падаткі, а таксама іншыя зборы (мыта, акцызы і іншыя), якія дазваляюць утрымліваць дзяржаву і яе апарат.

5. *Дзяржаўны суверэнітэт.* У палітычнай сістэме грамадства не можа існаваць інстытут, які стаіць над дзяржавай. Яна ўвасабляе вяршэнства ўлады, стаіць на версе палітычнай піраміды.

Неад’емнымі атрыбутамі дзяржавы з’яўляюцца незалежнасць і суверэнітэт — катэгорыі, якія вызначаюць статус краіны ў свеце. Але гэта не зусім тоесныя паняцці. Незалежнасць ёсць фармальна прадэклараваная непадпарадкаванасць адной дзяржавы другой. Аднак трэба адрозніваць дэкларацыю аб незалежнасці і рэальную незалежнасць. У гісторыі не раз бывалі выпадкі, калі паміж афіцыйным абвясчэннем незалежнасці і яе рэальным дасягненнем праходзіў працяглы час ці ўвогуле мэта аказвалася не здзейсненай.

У сваю чаргу суверэнітэт — гэта не толькі права, але і магчымасць дзяржавы абараняць свае інтарэсы, правы і свабоды грамадзян на вызначанай тэрыторыі ў адпаведнасці з міжнароднымі законамі і нацыянальным заканадаўствам.

Суверэнітэт можа адрознівацца па ступені свайго дзеяння. Не кожная дзяржава валодае абсалютным, поўным суверэнітэтам. Часта суверэнітэт бывае

абмежаваны, калі дзяржава ўваходзіць у нейкі саюз дзяржаў, у канфедэрацыю, а ў асобных выпадках і федэрацыю. Так, абмежаваным суверэнітэтам валодала БССР у межах СССР. Рэспубліка была краінай — заснавальніцай Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН), мела сваю ўласную канстытуцыю і крымінальны кодэкс (агульнасаюзнага кодэкса не існавала ўвогуле). Суверэнітэт (або яго частку) можна дэлегаваць. Напрыклад, краіны Еўрапейскага саюза дэлегавалі частку свайго суверэнітэту наднацыянальным саюзным органам.

У цяперашні час у ААН уваходзіць 193 дзяржавы. Большасць з іх валодае поўным суверэнітэтам. Рэспубліка Беларусь адносіцца менавіта да такога тыпу дзяржаў. Але далёка не ўсе краіны з'яўляюцца нават фармальна незалежнымі і моцна адрозніваюцца ўзроўнем свайго суверэнітэту.

Асобную катэгорыю складаюць былыя дамініёны Брытанскай імперыі, а цяпер так званыя каралеўствы Садружнасці (Канада, Аўстралія, Новая Зеландыя і інш.), афіцыйным кіраўніком якіх з'яўляецца брытанскі манарх. Існуюць некаторыя краіны, якія хоць і маюць статус члена ААН, аднак з'яўляюцца асацыяванымі з ЗША дзяржавамі, гэта значыць перадалі ім частку сваіх знешнепалітычных і абарончых паўнамоцтваў (напрыклад, Маршалавы Астравы, Палау, Мікранезія). Існуе і такая форма дзяржаўна-палітычных адносін, як асацыяваныя тэрыторыі: напрыклад, Пуэрта-Рыка з ЗША, Астравы Кука — з Новай Зеландыяй. Да нашага часу захоўваецца і вялікая колькасць залежных тэрыторый. Імі валодаюць Вялікабрытанія, Францыя, ЗША, Нідэрланды, Данія, Аўстралія і Новая Зеландыя.

У свеце налічваецца амаль паўтара дзясятка дзяржаў, што існуюць фактычна, але яны не прызнаныя або прызнаныя часткова. Вакол іх статусу вядзецца вострая міжнародная дыскусія.

У апошнія дзесяцігоддзі з'явіліся віртуальныя дзяржавы. Гэта псеўда-дзяржаўныя ўтварэнні, якія, як правіла, не валодаюць нікай тэрыторыяй, аднак заяўляюць пра сваё існаванне. Яны могуць выпускаць папяровыя грошы і манеты, маркі, мець сродкі масавай інфармацыі і нават замежныя прадстаўніцтвы, выдаваць пашпарты. Але іх статус нікім не прызнаны. У якасці прыкладу можна прывесці фантазійную краіну Сілэнд, створаную адстаўным брытанскім маёрам П. Р. Бэйтсам на нафтавай платформе ў Паўночным моры.

Этапы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці

Першы этап станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці трэба вызначыць як дадзяржаўны. Гэта час прыкладна з V да пачатку IX ст., калі на тэрыторыі Беларусі ішоў актыўны працэс утварэння племянных саюзаў.

Другі этап традыцыйна называюць старажытнарускім. Першая вядомая дата айчыннай дзяржаўнасці — 862 г., калі жыхары Полацка прынялі ўдзел у запрашэнні варагаў на кіраванне Руссю. Гэты перыяд ахопліваў як існаванне Старажытнай Русі, або імперыі Рурыкавічаў, так і адасабленне княстваў, у тым ліку Полацкага.

Трэці перыяд — утварэнне і існаванне Вялікага Княства Літоўскага як незалежнай феадальнай дзяржавы. Ён працягваўся з сярэдзіны XIII ст. да 1569 г.

Чацвёрты этап — знаходжанне беларускіх зямель у складзе федэратыўнай дзяржавы — Рэчы Паспалітай абодвух народаў, утворанай у выніку аб'яднання

Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага. Ён пачаўся з Люблінскай уніі 1569 г. і завяршыўся трыма падзеламі гэтай дзяржавы ў 1772, 1793 і 1795 гг.

Пяты этап — знаходжанне Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. Храналагічна ён ахопліваў перыяд з канца XVIII ст. да 1917 г.

Шосты — гэта савецкі час, што цягнуўся з 1917 г. (з пэўнымі перапынкамі) да 1991 г.

Сёмы — абвешчэнне і існаванне незалежнай і суверэннай Рэспублікі Беларусь (з 1991 г. да нашага часу).

Вызначце, да якога перыяду адносіцца кожная сітуацыя, адлюстраваная на гістарычных карцінах.

Пры гэтым у гісторыі Беларусі можна вызначыць два асаблівыя перыяды, непрацяглыя па часе, але лёсавызначальныя для дзяржаўнасці краіны. Першы з іх — рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. — пачатак 1919 г. У гэты час аформілася магчымасць развіцця беларускай дзяржаўнасці як па савецкім шляху (Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусь), так і па альтэрнатыўным (Беларуская Народная Рэспубліка).

Другі асаблівы перыяд — Вялікая Айчынная вайна (1941—1945 гг.), калі тэрыторыя Беларусі з 1941 па 1944 г. знаходзілася пад акупацыяй нацыскай Германіі. Захопнікі ставілі мэтай поўнае знішчэнне беларускай нацыі. Беларускі народ праявіў масавы гераізм у барацьбе за вызваленне. Нездарма Дзень Незалежнасці ў Беларусі адзначаецца менавіта 3 ліпеня — у дзень, калі ў 1944 г. сталіца нашай краіны Мінск была вызвалена ад акупантаў, а 9 мая — Дзень Перамогі — з'яўляецца адным з дзяржаўных свят нашай краіны.

Вучэбнае выданне

Сацыяльна-гуманітарны цыкл. Базавы кампанент

Марзалюк Ігар Аляксандравіч

Каханоўскі Аляксандр Генадзьевіч

Цемушаў Сцяпан Мікалаевіч і інш.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

Вучэбны дапаможнік

Рэдактары *В. Р. Ермаковіч, В. В. Мінянкова*

Мастак вокладкі *К. Ю. Сарока*

Камп'ютарная вёрстка *М. П. Апанасевіч, В. А. Праходскай*

Карэктары *В. Р. Ермаковіч, Г. М. Казловіч,
А. В. Міронава, М. М. Шавыrkіна*

*У афармленні выдання выкарыстаны ілюстрацыі з асабістых архіваў
І. А. Марзалюка, С. М. Цемушава, Д. У. Дука, з адкрытых інтэрнэт-крыніц.*

Падпісана да друку 10.09.2026. Фармат 70×100 ¹/₁₆.

Папера афсетная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 26,33.

Ул.-выд. арк. 28,0. Тыраж 900 экз. Заказ 1076.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне»».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/19 ад 02.08.2013.

Вул. Будзённага, 21, 220070, г. Мінск.

Вытворчае даччынае ўнітарнае прадпрыемства

«Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/18 ад 26.11.2013.

Пл. Свабоды, 23-94, 220030, г. Мінск.